

A MECÉNÁSOK

A mecénás a régebbi korok művészetében sokkal többet jelentett, mint ma. Ő volt a művészet életre hívója támogatója és így a művész kiegészítője szellemileg és anyagilag is. Egy-egy ország műveltségi és művészi színvonala a mecénásoktól függött. Soraikból kerültek ki a nagy alapítók, építtetők, megrendelők, donátorok. Ízlésük, hajlamaik sok tekintetben irányították a művészi fejlődést, különösen olyan országokban, ahol a stílusok nem autochton fejlődés eredményeként, hanem átvételek gyanánt jelentkeztek.¹ Így volt ez Magyarországon is, kiváltképen a XV. században, amikor a nagy stílusváltozást a gótikából a renaissanceba a mecénások kezdeményezték olaszországi vásárlásokkal, rendelésekkel, olasz művészek behívásával. A helyi mesterek a felülről kapott példák hatására formálták át a helyi művészet stílusát.

Erdélyben ekkor már nagy alkotások őrizték az elmúlt századok mecénásainak emlékét. A gyulafehérvári székesegyház a Monoszló nemzetségbeli Péter erdélyi püspök áldozatkészségéből (1287)² és Mykud bán támogatásával (1288)³ épült újjá. A magyargyerőmonostori apátságot és szép templomát a Gyerő nemzetség⁴ alapította. Az almakereki templomot az Apaffyak építtették (XIV. század) és díszítették falfestményekkel, oltárképpel.⁶ A folytonosan gyarapodó okleveles anyag egyre világosabb képet rajzol az alapítók, építtetők tevékenységéről. Különösen áll ez a XV. századra, melyből már számos donátort ismerünk, mint például a Kusalyiakat, a kusalyi minorita kolostor alapítóit (1422)⁶, Losonczy Dezső fia Jánost, a marosfelfalusi minorita templom és kolostor építtetőjét (1427)⁷, az oltáralapító Lépes György püspököt (1431)⁸, továbbá harinai Farkas Tamást, a beszercei domonkos kolostor alapítóját⁹ és még számtalan más, kisebb-nagyobb mecénást. A templom-, meg kolostor-építés, az egyházak megajándékozása miseruhákkal, ötvösmunkákkal, épp úgy a középkori mecénás tevékenységéhez tartozott, mint a várkastélyépítés, a világi szereplésekkel járó művészi fényűzés. Ebből a mecénástípusból fejlődött ki Hunyadi János egyénisége. Templomépítő tevékenységéről, különféle adományairól az oklevelek hosszú sora tanuskodik. Mint Erdély vajdájának, majd

Magyarország kormányzójának módjában állott a kincstár anyagi erejével és mindenféle kedvezményekkel támogatni az építkezéseket. A gyulafehérvári székesegyház, a kolozsvári domonkos kolostor, a csíksomlyói ferences templom, a felsőbányai templom, a vajdahunyadi pálos kolostor, a bojtori kolostor és talán még a nagybányai, marosszentimrei, alsóorbói, dévai templomok több vagy kevesebb mértékben mind élvezhették bőkezűségét. Legjellemzőbb alapítása a tövisi templom, melynek főkapujára feltétette címerét és rávésette nevét, rangját: „anno domini MCCCCXXXVIII johannes de hwnyad regni hungarie gubernator“. Régebben a mecénás neve nem került rá a templomra, címere legfeljebb a boltozatot díszíthette, de nem a homlokzatot. Ebben már új felfogás, az erősödő mecénási öntudat nyilvánul meg. Még büszkébben hangzik a családi várában, Vajdahunyadon a lovagterem egyik oszlopára vésett felirat: „Hoc opus fecit fieri magnificus johannes de hwnyad regni hungarie gubernator anno domini MCCCCLII.“ A gótikus várban már új szellem lakott. A várúr „opus“-nak nevezi családi fészket, művészi alkotásnak érzi, nem csupán védelmi berendezésnek. Gondolkodásán meglátszik, hogy megjárta Itáliát, hogy olasz humanistákkal levelezett, akik önérzetét, becsvágyát fokozták. A firenzei Poggio Bracciolini például meg akarta írni hőstetteinek történetét. Hasonlóképpen renaissance hírvágy, sőt talán antik hatás nyilvánul meg abban, hogy Hunyadi győzelmei emlékére Marosszentimrénél és a Vaskapunál trophaeumokat állíttatott. Olasz összeköttetései némileg megismertették őt az új olasz művészettel is. Alfonso nápolyi király drága felszerelésekben pompázó lovakat küldött neki (1448), ezek a kor szokása szerint a textilművészet remekeiből és értékes, ötvösművű szerszámokból állhattak. Az olasz művészet szépsége, derűs pompája hamar meghódította Hunyadit. Amidőn 1453-ban Mátyás fia esküvőjére készült, külön megbízottat küldött Velencébe, hogy számára nagy mennyiségben drága selyemszöveteket, meg ékszereket vásároljon. A gyulafehérvári székesegyháznak ajándékozott bíbor miseruhák, aranyszövésű bíbor antependium valószínűleg szintén a híres olasz selyemszövés termékeiből készültek. Az olasz renaissance munkák ily módon gyorsan eljutottak Erdély világi és egyházi életébe egyaránt.

Hunyadi meghitt, jó barátja, országos ügyekben bizalmas munkatársa, Vitéz János váradi püspök (1445—1465) szintén az új eszméknek hódolt és tárt kapukat nyitott az olasz műveltség előtt. Váradi udvara, ahol Hunyadi is gyakran megfordult¹⁰, a humanista mozgalom fontos tűzhelye volt. Vitéz nagy műveltsége, tudomány- és zenekedvelő egyénisége a külföld kiválóságait is magához vonzotta. Jeles humanisták keresték fel váradi székhelyét, mint Pier Paolo Vergerio, Filippo Podocataro, Sanocki Gergely, Miklós modrusi püspök. Hogy az új műveltség minél közvetlenebbül érhesse az országot, udvari papjait, rokonait, közöttük Janus Pannoniust olasz egyetemeken iskoláztatta. 1451-ben — sőt már korábban, 1444 táján — maga is azt tervezte, hogy kül-

földi egyetemekre megy görög és latin tanulmányok folytatására, ugyanakkor a Szentföldet is fel akarta keresni. Országos gondjai azonban — úgy látszik — nem engedték megvalósítani terveit. A közvetlen külföldi tanulmányok elmaradásáért könyvtárával igyekezett kárpótolni önmagát. Nagy hévvel gyűjtötte a kéziratokat, főként az antik klasszikusokat, melyeket Olaszországban, olykor Dalmáciában szereztetett be. Az olasz kódexekkel együtt az olasz renaissance miniatura festészet termékei is megérkeztek a váradi bibliothekába, melyet mecénása — Peuerbach tanúsága szerint — nemcsak Pannonia, hanem Dacia, azaz Erdély gazdagítására alapított.

A templomépítő, egyházpártoló Hunyadi János és a hasonló szellemű Szilágyi Erzsébet¹¹ fia, a humanista Vitéz János neveltje volt Mátyás király, az első igazi renaissance mecénás. Származása, neveltetése egyaránt nyomot hagyott egyéniségén, de az öröklöttet, a tanultat, az átvettet messze túlszárnyalta céltudatosságával, geniális képességeivel. Már első mecénási tetteiben nagy újtónak mutatkozott. Édesatyjának, az elhunyt kormányzónak, állítottatott síremléket a gyulafehérvári székesegyházban, a tumba oldallapjaira (39—40. kép) azonban nem címereket, heraldikus jelvényeket, ornamentális díszítményeket faragtatott, mint eddig volt szokásos, hanem az elhunyt kormányzó hősi küzdelmeit magasztaló, jelképező csatajeleneteket. Képzeletét talán az erdélyi templomok Szent László freskói tüzelték. A renaissance antikutánzó, hősi kultusza és dicsőségvágya is megnyilvánul témaválasztásában. Ezt a szellemet tolmácsolta ösztönösen a síremlék ismeretlen mestere, stílusában ha nem is mutatkoznak renaissance motívumok, de annál inkább renaissance eszmények. Mátyást később országos, majd világpolitikai feladatok elvonták Erdélytől. Mecénáskodásának főterülete természetszerűleg székhelye, Buda lett, a vele összefüggő egyéb királyi várakkal, nyaralópalotákkal együtt. Szülőföldjéről azonban akkor sem felejtkezett meg, de tetteiben nem annyira a királyi hatalom fénye nyilvánult meg, hanem inkább a földesúr patriarchális gondoskodása. Építkezett félig gótikus, félig renaissance stílusban Vajdahunyadon (42—46. kép), melyet „atyai, örökletes várának“ nevezett, arannyal hímzett zászlót küldött Marosvásárhelynek, minorita kolostort alapított szülővárosában, Kolozsvárt és annak építéséről nem sokkal halála előtt nagy szeretettel és gondnal intézkedett. Budai udvara pedig, ahol a korábbi, szétszórt és tétova kezdeményezések után az ő céltudatos vezetésével erős renaissance központ alakult ki, új utakra vezette és állandóan irányította Erdély szellemi és művészi fejlődését.

Mátyás királynak Erdélyben megkezdett művét mindjárt a legközvetlenebbül folytatta unokaöccse, Geréb László, a mecénáshajlamú Geréb János¹² erdélyi vajda, utóbb főkapitány és horogszegi Szilágyi Zsófia¹³ fia, aki már ifjúkorában magába szívta az olasz műveltséget. Ferrarában tanult, mint Janus Pannonius, később, 1491-ben újra felkereste Itáliát és huzamosabb időt

töltött az örök városban. Mátyás támogatásával már huszonnyolc éves korában, 1475-ben, az erdélyi püspöki székre emelkedett, ahol Veronai Gábor utóda lett. De továbbra is sűrűn megfordult királyi unokabátyja fényes udvarában, sőt utóbb II. Ulászlónak is kedvelt embere lett. Az olasz kultúra, a budai udvar szokásai irányították minden tevékenységében. Humanista divat szerint antik emlékeket gyűjtött, római feliratos követ falaztatott be a gyulafehérvári székesegyház előcsarnokába. Pompás, olasz brokátból készült ruhákat viselt. Drága miseruhái szintén olasz selymekből készültek. Asztalán a temérdek ezüstpálya, kancsó, kupa, serleg, kanál, villa között velencei kristályból készült edények is pompáztak. Nagy könyvtárat gyűjtött, melyet utóbb a bácsi székesegyháznak hagyott. De a klasszikus tanulmányok mellett ébredett már benne a vulgáris nyelv¹⁴ megbecsülése is. Mátyás király kívánságára és az erdélyi követek kérésére 1478-ban megbízta egyházmegyéjének papjait, hogy készítsék elő a magyarnyelvű ritualét. Székesegyházának, a gyönyörű gyulafehérvári templomnak, mind életében, mind halála után bőkezű donátora volt. Ezüst fejereklyetartók, ezüst kandeláberok, nagy szarvalakú olajtartók szerepelnek ajándékai között. A székesegyház továbbépítését, folytonos szépítését kívánta szolgálni, amidőn kanonokjainak csak azzal a feltétellel engedte meg (1477) a végrendelkezést, hogy mindenekelőtt „pro fabrica Ecclesiae” kötelesek illő hagyományt tenni. Ugyanennek a célnak érdekében, 1485-ben búcsúengedélyt kért a pápától azok részére, akik a székesegyház fenntartására adakoznak. Ő maga is buzgón építkezett Tasnádon, Fogarasban, de kiváltképpen a gyönyörű fekvésű gyalui püspöki várban, még pedig — az előkerült szép töredékek (51—55. kép) tanúsága szerint — tiszta renaissance stílusban. A nagy stílusújítást Geréb László a művészet minden terén következetesen végrehajtotta.

A gyulafehérvári udvarban, a renaissance gondolkozású mecénás-püspök köré néhány hasonló szellemű kanonok gyülekezett. Geréb környezetéhez tartozott Megyericsei János kanonok, az antik epigrafia első erdélyi művelője, a világhírt Lázói János főesperes, akik később a gyulafehérvári renaissance-humanista központ legerősebb támaszai és továbbépítői lesznek, továbbá az olasz nyomtatványokat gyűjtő Matheus kanonok, meg Ilyésházi Mátyás prépost, aki Mátyás király támogatásával tanult Padovában (1485)¹⁵. Az olaszos műveltségű, kiváló humanista Váradi Péter, Vitéz János egykori pártfogoltja, néhány évig szintén a gyulafehérvári kanonokok közé tartozott, majd az erdélyi préposti tisztet viselte (1476—1480), mígnem 1480-ban a kalocsai érseki széket foglalta el.¹⁶ De az összeköttetést továbbra is fenntartotta a váradi meg az erdélyi főpapokkal, Farkas Bálinttal, Alattyáni Miklóssal, Kálmáncsehi Domonkossal, Bachkay Miklóssal. A káptalan tagjain kívül még számos erdélyi folytatta tanulmányait az olasz egyetemeken,¹⁷ ami szintén az új műveltség terjedését erősítette.

A váradi püspöki székhelyen, melyet — mint láttuk — már a század kezdete óta olasz származású vagy humanista műveltségű főpapok kormányoztak. Mátyás udvarának renaissance kultúráját a király egyik bizalmas embere, Filipecz János püspök (1476—1490) terjesztette. Idegen származású volt, a gótikus kultúra köréből jött, de Magyarországon a budai udvar fényének hatására buzgó renaissance mecénássá változott. Nagy lelkesedéssel építkezett, ebbeli kitartását és buzgalmát maga Mátyás dicsérte meg a legszebben a pápához írott levelében. Ranzanus roppantul magasztalta váradi építkezéseit. Ezekből sajnos semmi sem maradt, de feltehetőleg több vagy kevesebb mértékben a renaissance stílus is nyomot hagyott rajtuk. Hiszen Filipecz — úgy látszik — a renaissance építési elméletek iránt is érdeklődött, a Corvina könyvtár egyik értékes Leon Battista Alberti kódexe (247. kép), a nagy olasz építész alapvető műve, később az ő tulajdonába került. Olaszországi benyomások is hatottak rá. Mint Mátyás követe megjárta Nápolyt, Urbinót, Rómát, Ferrarát, Milánót, mindenütt az új művészet vonzó, harmónikus alkotásait szemlélhette. Olaszországi követjárásairól az olasz kézművesség remekeit, főként ötvösmunkákat, ékszereket, — többek között a milanói herceg bőkezű ajándékait — hozta magával. Ezeknek jó része a váradi székesegyházba kerülhetett, mert, mint Bonfini és Ranzanus egybehangzóan állítják, székestemplomát bőven ellátta arany- és ezüstedényekkel, egyházi ruhákkal. Azonfelül díszes szertartáskönyveket is ajándékozott, melyek — mint fennmaradt gyönyörű pontificaljából (238—239. kép) következtethetjük — Mátyás budai miniatúrafestő műhelyében készültek és így a már egyre jobban meghonosuló renaissance stílust továbbították Váradra.

Filipecz tevékenységét Farkas Bálint püspök (1490—1495) folytatta, aki elődjének bizalmas embere volt. Bonfini szerint úgy szerette, mint saját fiát. A mecénás-humanista főpapok közé tartozott ő is. Végrendeletében egy oltártáblát és egész könyvtárát, mely nem kevesebb mint 203 különféle tartalmú, a püspök megrendelésére készült kötetből állott, a székesegyháznak hagyta. Hálás káptalana a budai udvar szokása szerint vörösmárványból faragtatott neki síremléket, nyilván valamelyik budai vagy esztergomi renaissance mesterrel. Ebben része lehetett Alattyáni Miklós prépostnak, Filipecz János egykori helyettesének, akit Farkas Bálint püspök végrendeletének végrehajtásával bízott meg. Alattyáni Olaszországban, Padovában tanult, itt szerezte fogékonyságát az új olasz művészet iránt, így válhatott a budai renaissance kultúra továbbítójává Váradon. Mátyás udvarának szellemét, művészetét hozta magával Kálmáncsehi Domonkos is, aki rövid ideig tartó váradi püspöksége alatt (1495—1501) bizonyára épp oly buzgón pártolta a renaissance művészetet, mint székesfehérvári prépost korában.

A humanista püspökök udvarát hasonló gondolkodású kanonokok népesítették be. Közöttük találjuk Vitéz János rokonát és neveltjét, ifjabb Vitéz

János prépostot, aki Padovában (1467—1468)¹⁸ tanult. Ugyanott végezte tanulmányait Handó Gergely kanonok (1466—1468)¹⁹, Alattyáni Miklós prépost (1476), Fülöp váradi főesperes (1504)²⁰ és még számosan a váradiak közül.²¹ A ferrarai egyetem hallgatói között találjuk Petrus Oroz prépostot (1489), Emericus Pannonius kanonokot (1500) és Ladislaus Pannonius prépostot (1501).²² Hasonlóképpen Olaszországban, Padovában nevelkedett Vitéz Mihály kanonok (1484), az ifjabb Vitéz János unokaöccse, aki — mint rokonai — könyveket is gyűjtött.²³ Görög tanulmányokat folytatott, meg verseket írt Haczy Márton kisprépost.²⁴

Talán a váradi vagy a gyulafehérvári humanista kör hatott Slewnig Gergely kolozsvári plébánosra, aki, noha egész műveltsége, mecénási tevékenysége még a gótikus szellemhez kapcsolódott, a plébániaház egyik ajtajára (1477. — 50. kép) már félig-meddig renaissance betűs feliratot vésetett.

A püspöki udvarokból szertesugárzó humanista-bibliofil kultúra messzeható erejét példázza, hogy a központoktól távoleső bulcsi kolostor²⁵ apátja, Imre, egy Firenzében illuminált szép Livius kódexet (237. kép) mondhatott magáénak.

A budai udvar renaissance fénye megigézte az erdélyi főnemességet is. Sokan közülük udvari méltóságokba emelkedtek, vagy diplomáciai küldetéseket vállaltak és így mind Budán, mind pedig Itáliában alkalmuk nyílt az új művészet megismerésére. Leghamarabb jutottak el hozzájuk az olasz ötvösség és főként a textilművészet remekei, melyeket drága kincsekként adtak tovább utódaiknak vagy valamelyik templomnak. Mátyás ajándékait őrizték Drágffy Bertalan, Bánffy Ferenc, sőt még Marosvásárhely városa is. A Beatrix nászkíséretében résztvevő főurak, Geréb Péter, a király unokatestvére, meg Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf,²⁶ a későbbi erdélyi vajda még Ferrante nápolyi király ajándékaival is büszkélkedhettek, az olasz művészetet pedig közvetlenül Itáliában ismerhették meg. Mátyás példájára renaissance pecséteket vésettek Losonczi László, Geréb Péter, dengelegi Pongrácz Mátyás. Ezek ugyan még csak külsőleges jegyei a stílus- és kultúraváltozásnak. De mégis igen fontos jelek, mert belőlük biztosan következtethetünk az új szokások gyors terjedésére, hiszen ezek a főurak bizonyára nemcsak ilyen apróságokban igyekeztek Mátyás udvarát utánozni. És tették ezt annál inkább, minél közelebb állt egyik vagy másik főúr a királyi udvarhoz, a király személyéhez. Dengelegi Pongrácz Mátyás például közeli rokonságban állott Mátyással, apja, a korán elhunyt János vajda, a király unokatestvére volt és mint személyének képviselője vett részt a nápolyi esküvőn. Őmaga Frangepán Bernát leányát vette feleségül és ily módon rokonságba került Beatrix királynéval, sőt utóbb Corvin Jánossal is, nővére révén pedig sógora lett Ujlaki Lőrincnek. Mindegyik rokon a renaissance buzgó pártfogolásában tűnt ki. Ebben a versenyben Pongrácz Mátyás sem maradhatott el, nem elégedhetett meg csupán az olasz szövetek-

kel, divatos pecséttel, hanem kúriájában is bizonyára az új szokások szerint építkezett és rendezkedett be. Ha pedig buzgó édesanyjának, a mecénás lelkesületű Erzsébet asszonynak²⁷ példájára az egyházakat is támogatta, akkor ezt feltehetőleg szintén többé-kevésbé az új művészet jegyében cselekedte, melyet olaszországi zarándokútja alkalmával közvetlenül is megismerhetett.

A renaissance stílus szellemét magukkal vitték szűkebb hazájukba mindazok, akik megfordultak Mátyás udvarában. Ezek pedig számosan voltak. A király apródjai között találjuk Barcsay Ákost (1482).²⁸ Kedvelt vitézei közé tartoztak bélteki Drágffy Bertalan és bethleni Bethlen Miklós. Mindkettő gondolkodásán mély nyomot hagyott az udvari szolgálat. Drágffy Bertalan valószínűleg már renaissance vagy legalább is átmeneti stílusban építkezett erdődi várán és talán az erdődi templomban is. Mindkét helyen az új szellemnek hódolva, nem csekély büszkeséggel külön emléktáblákon örökítette meg tevékenységét. Bethlen Miklós pedig félig renaissance stílusban festette a gogánváraljai templom mennyezetét (196—199. kép), renaissance szentségtartót faragtatott Magyarborzason (138. kép), drága ötvösmunkákat és velencei bársonyból készült egyházi ruhákat ajándékozott a segesvári domonkos templomnak, melynek örökös patrónusa (perpetuus patronus) volt, ugyanitt megható gondoskodással alapítványt tett elhunyt ura, a nagy király lelki üdvéért mondandó misékre. A hatalmas Báthory nemzetség tagjai szintén Mátyás király nyomdokain jártak. Báthory István vajda nyírbátori családi templomára renaissance címerköveket faragtatott (1488). Profán építkezésein, így elsősorban az udvarhelyi váron, feltehetőleg még erősebb nyomot hagyott az új stílus. Testvérének, Báthory Miklósnak, a nagy humanista váci püspöknek renaissance építkezései is bizonyára buzdítólag hatottak rá. Hasonló szellem irányította a harmadik testvért, Báthory Andrást, kinek címere a visegrádi királyi vár renaissance emléktábláján büszkélkedett a többi koronaőr címerei között. Ecsedi várában nagyszabású építkezéseket végeztetett (1492) és renaissance becsvággal gondoskodott nagy művén nevének megörökítéséről. „A nagylelkű Báthory András, a haza atyja, — így hangzott a főkapu felirata — építtette ezt a várat nemzetségének, övéinek nyugalmára és védelmére, tudván és látván, hogy a békeségbe háborúk és egyenetlenségek gyűlnek. Kéri örököseit, hogy a Báthory névről ne feledkezzenek meg. Mindenekelőtt legyenek egymás között egyetértők, mert egyetértésben a kis dolgok megnövekszenek, egyenetlenségben a legnagyobb dolgok is elenyésznek. Végül legyetek türelmesek és mértékletesek, mert elhárítani a bajt, cselekedni a jót — boldogság.“ A szokatlanul hosszú feliratban erős egyéni öntudat, nemzetségi büszkeség fejeződik ki. Nem kell merész képzelet hozzá, hogy fölėje gondoljuk a Báthoryak sárkányrendes címerét, renaissance gyümölcskoszorúban, vagy olaszos puttóktól tartott, lófejes pajzsban. Új vonás a feliratban az erkölcsi intés, biztatás, az erkölcsi jelmondatokba foglalt irányi-

tás. A középkor hallgatásával szemben a renaissance ember szívesen tárta ki gondolatait, meggyőződését vallásos, erkölcsös vagy hazafias jelmondatokban. A klasszikus mondásokat is szívesen idézték. A „tolerate et abstinete“ jelszót — csekély változtatással — később a kolozsvári Wolphard házon olvashatjuk újból.

Mátyás udvarának erdélyi tagjai közé tartozott Drági Tamás. Mecénáskodásáról ugyan alig tudunk valamit, mégis nem hagyhatjuk ki őt az új kultúra útegyengetői közül. A kiművelt emberfők közé tartozott, „a legnagyobb feladatokra született“ írja róla Bonfini. Mint Mátyás követje megfordult Rómában, résztvett a híres 1486-os törvénykönyv megszerkesztésében és mint királyi személynök vezette a kis kancelláriát. Művelte a vulgáris nyelvet, magyar ékesszólását igen magasztalja Bonfini. Kódexeket is gyűjtött, ami ebben a korban a világi főurak között még ritkaságszámba ment. Főként a magyar történet érdekelte, fennmaradt kódexében (235. kép) rövid magyar krónikát találunk. Thuróczy Jánost is ő bízta magyar krónikája megírására. Drági Tamás mintegy szellemi őse a könyvgyűjtő, történetkedvelő erdélyi főuraknak.

Az udvarral szoros kapcsolatban élő vajdák és alvajdák több vagy kevesebb mértékben szintén erősíthették az új művelődés elterjedését. A vajdák²⁹ között találjuk a XV. század második felében dengelegi Pongrácz Jánost, mérai Magyar Balázst, Geréb Pétert, Báthory Istvánt, Losonczy Lászlót, Drágffy Bertalant, Szentgyörgyi és Bazini Péter grófot, jórészt olyan neveket, melyeket már a mecénások sorában megtalálhattunk. Az alvajdák közül néhány befolyásosabb erdélyi nemest említünk: idősebb Vízaknai Miklóst, somkerei Erdélyi Istvánt, iktári Bethlen Domokost, Kendi Antalt, Thelegdi Istvánt.³⁰ A közeli temesi főispánság területét pedig Kinizsi Pál, utána Som Józsa igazgatták.³¹ Ezek az urak mind, már hivataluknál fogva az udvarhoz igazodtak. Kúriájuk, kastélyuk megannyi tűzhelye lehetett az új művészetnek.

A rokoni összeköttetések szintén igen erősen hozzájárultak az új művészet terjedéséhez. A Báthory, Várday, Drágffy családok szoros rokoni kapcsolata egyik leghatásosabb tényezője lett az erdélyi renaissance megerősödésének. Szinte azt mondhatnánk, hogy az új stílus igen sok esetben házasságok útján terjedt ki egyre nagyobb területekre. Úgyszintén házasságok révén szoros kapcsolatok létesültek más vidékek, főként a központ főuraival. Fentebb már említettük dengelegi Pongrácz Mátyásnak a királyi udvarig emelkedő és azonfelül a dalmát partokig meg a Szerémségig nyúló rokoni összeköttetéseit. A Báthoryak családja nem kevésbé érdekes példát nyújt. Az ecsedi vár építetője, Báthory András, a humanista váci püspök testvére a szintén mecénás hajlamú Drágffy családból házasodott, fiai a nyírbátori stallumok donátorai, az új stílus legbuzgóbb támogatói lettek, leánya hasonlóképpen renaissance főúrhoz, Perényi Imre nádorhoz ment feleségül, unokája, a humanista Perényi Ferenc püspök pedig a váradi renaissance továbbfolytatója lett. Ez a folyamat

nem szorítkozhatott csupán a hatalmas Báthory nemzetségre, kisebb-nagyobb mértékben más családokban is megisméltődhetett, hiszen amit az egyik kúriában vagy kastélyban szépnek és divatosnak ítélték, azt utánozták a szomszédságban meg a rokonságban is. Így gyűrűzött tovább egyre jobban és egyre mélyebben az új stílus. A renaissance mecénások száma éppen ezért eredetileg jóval nagyobb lehetett, mint amennyit ma hitelesen ki tudunk mutatni. A nagyobb erdélyi családok, mint a horogszegi Szilágyiak,³² a Dobokaiak, Losoncziaiak, Bánffyok, somkerei Erdélyiek,³³ Mikolák, Kemények, Gyerőffyok, a Sukyak, harinai Farkasok és még sokan mások aligha maradhattak ki ebből az áramlatból. Egyikről-másikról valami keveset máris tudunk, így a fentemlített Bánffy Ferencről, azután a Mikolákról, akik az 1471-ben elhalt Mikola Ferencnek már átmeneti stílusú síremléket (48. kép) állíttattak Kolozsvárt, továbbá somkerei Erdélyi Judithról, István alvajda leányáról, aki 1500-ban férjének, Bethlen Gergelynek renaissance sírkövet (57. kép) faragtattott.

Nem kevésbé jelentősek a familiarisi kapcsolatok. Csehi Vajda István például, aki 1500-ban már renaissance követ (58. kép) állíttatott szilágycsehi sírboltjára, valószínűleg a Drágffyok familiarisai közé tartozott és így ismerkedett meg az új stílussal. Báthory István vajda familiarisa, Barlabácssy Lénárd, a későbbi alvajda, szintén buzgó renaissance mecénás lett.

De a renaissance gyors elterjedésének csupán külső, mondhatni gyakorlati tényezői voltak az udvari, rokoni, hivatali, familiarisi stb. kapcsolatok. Az igazi okok a mecénások szellemi törekvéseiben, újjítási vágyában rejlenek. Ha nem lett volna meg bennük a fogékonyság, a lelki készség az új művészet befogadására, akkor annak stíluselemei nem terjedhettek volna el, nem honosodhattak volna meg. E kor magyar mecénásai azonban szomjúhozták az új formákat, a gótika szögletessége, merevsége után örömmel fogadták a renaissance hajlékonyabb, derűsebb stílusát. A déli olasz művészet vonzása egyre jobban hatalmába ejtette a lelküket. Ha e korból több forrás maradt volna reánk, főként több bizalmas, magánjellegű irat, akkor ez a lelki folyamat is megrajzolható lenne. Ennek hiányában csak a kétségtelen eredményekből következtethetünk vissza a változást előidéző szellemi, lelki tényezőkre.

Nehezebben terjedt a renaissance a gótikus polgári kultúra légkörében élő szászok között. Csupán ott hatott, ahol megvoltak a kapcsolatok a budai udvarral. A segesvári Gabriel Polnar, felszentelt boszniai püspök († 1501), az egykori királyi titkár, például már velencei miseruhákat használt. A királyi sókamarási tisztséget viselő szebeni Nicolaus Prolnak († 1499) — nyilván szintén valami budai összeköttetés révén — az egyik központi, valószínűleg budai műhelyben faragtattak renaissance sírkövet (60. kép).

Az Itáliába vezető közvetlen utak természetesen most is tárva-nyitva álltak, sőt éppen a XV. század végén, a XVI. század elején nagyobb volt rajtuk a sürgés-forgás, mint bármikor. Mint már fentebb említettük, sokan

megfordultak az olasz egyetemeken, Bolognában, Padovában, mind a gyulafehérvári, mind pedig a váradi kanonokok, úgyszintén mindkét egyházmegye világi és egyházi tagjai közül. A tudós domonkos szerzet is gyakran küldte le fiait az olasz egyetemekre vagy domonkos „studium generale“-kra Bolognába, Firenzébe, Nápolyba, Padovába, Perugiába, Sienába.³⁴ A kiváló kolozsvári domonkos, Nicolaus de Mirabilibus³⁵ Padovában tanult (1483), majd a sienai studium generale regense lett (1484), Firenzében előadásokat tartott Lorenzo Medici és humanista baráti köre előtt (1489). majd hazatérése után mint magyarországi rendfőnök újjászervezte Mátyás budai egyetemét. Nagyon sokan megfordultak zarándokútjaik alkalmával Olaszországban, főként Rómában. A jóformán minden társadalmi rétegre és Erdély minden vidékére kiterjedő mozgalomról színes képet nyújtanak a római Santo Spirito confraternitásának feljegyzései.³⁶ Szokás volt ugyanis a nagyhírű confraternitásba bizonyos lelki javak elnyerése végett beiratkozni. Erdély minden tájáról jöttek zarándokok, a Székelyföldről (Sepsibesenyő, Vaja, Sáromberke, Nyujtód, Torja, Altorja, Udvarhely, Csík, Székelyvásárhely, Kézdiszentlélek, Oltszem, Torjavásárhely) éppen úgy, mint a szász városokból, falvakból (Brassó, Szeben, Beszterce, Medgyes, Segesvár, Nagydisznód, Berethalom, Rozsnyó, Prázsmár) vagy a királyi megyékből (Kolozsvár, Torda, Vécs, Gyulafehérvár, Enyed, Tövis, Déva, Solymos, Zilah, Küküllővár, Tasnád, Szilágycseh stb.). Soraikban megtaláljuk Erdély püspökét, Geréb Lászlót, a gyulafehérvári és váradi kanonokokat, falusi plébánosokat, a főrangúakat és nemeseket (oltszemi Mikó, dengelegi Pongrácz, nagyfalusi Apaffyak, somlyói Báthoryak) meg a különféle mesterembereket (íjjgyártók, mészárosok, fazekasok, molnárok, bányászok, szücsök). Közöttük egynéhány művész is feltűnik, mint Valentinus pictor (1496), Simon aurifaber de Cibinio (1497), Johannes aurifaber de „Colosuuar“ (1500), Sigismundus aurifaber de Bistricia (1500) Antonius lapicida (1500),³⁷ Ezek a zarándokok bizonyára művészi ösztönzéseket, talán rajzokat, sőt kész munkákat is hozhattak magukkal. Akadtak olyanok is, akik megtelepedtek Olaszországban. Frater Bartholomeus de „koloswar“ a XV. század második felében mint könyvmásoló és talán mint miniátor működött Riminiben, a tőle másolt kódexben³⁸ így vallott magáról: „...ffráter Bartholomeus de koloswar partis Transilvane (!) ...Scripsit hoc memoriale Et erat hungarus“. Stefano da Transilvania pedig Udinében mint festő, fafaragó, intarziator és üvegfestő működött (1448—1465).³⁹ Szász nyomdászok is szívesen keresték fel a nagyhírű olasz könyvnyomtató műhelyeket.⁴⁰ Sajnos azonban ezek közül egy sem tért vissza szülőföldjére és így annak művészi fejlődésére sem hathattak.

A renaissance fejlődés következő szakaszában, a XVI. század elején a gyulafehérvári központ egyre erősebben rajzolódik elénk, a humanista kör tagjai egyre szaporodnak. Az első évtizedben még Mátyás udvarának neveltjeit

találjuk a vezető helyeken. A püspöki széket rövid időre Kálmáncsehi Domonkos foglalja el (1501—1502). Őt követi Bachkay Miklós, Mátyás király egykori diplomatája (1503—1504). Bachkay Padovában tanult, később követként többször megfordult Rómában, sőt Franciaországban is járt, ahonnan francia ezüstedényekkel, pompás kárpitokkal tért vissza, ezeket utóbb a gyulafehérvári székesegyháznak ajándékozta. Renaissance stílusban építkezett, szép címerköve (61. kép) feltehetőleg gyulafehérvári építkezésének maradványa. Az új szellem hatotta át Megyericsei János kolozsi főesperest. Buzgón tanulmányozta és jegyezte az erdélyi római feliratokat. Antik faragványokkal, feliratos kövekkel díszítette gyulafehérvári kertjének pavillonjait. Olasz festményeket, ötvösmunkákat, nyomtatványokat gyűjtött. Loretoi zarándokútja alkalmával pedig közvetlenül szemlélhette az olasz művészet alkotásait. Renaissance hírvágytól indítva a gyulafehérvári székesegyházban még életében (1507) felállította sírkövét és rávésette magaköltötte epitafiumát. A lágyan zengő distichonokban a különben szűkszavú tudós önérzettel mutat rá, hogy rokonai, Janus Pannonius és Garázda Péter mellett ő volt a muzsák harmadik dicsősége Pannoniában. De a végén mentegetőzve jegyzi meg, hogy csupán az ismeretlenek, a tájékozatlanok számára írta versét. Az epitafium már nem pusztán életrajzi feljegyzés, hanem a hírnév biztosítása és nem utolsó sorban kapcsolatkeresés a külvilággal, az utókorral. Tulajdonképpen ugyanaz a gondolkozás hatja át, mint az építési emlékfeliratokat. Megyericsei példáját sokan követték Erdélyben. Epitafiuma után jó két századon át a sírversek egész légiója következett. A régi kopott köveken nem egyszer olvashatunk jó verseket és még azok is, melyek nem dicsekedhetnek művészi formával, kifogástalan technikával, mély bepillantást engednek a korok változó szellemébe és az erdélyi gondolkodásba. Hasonló jelentőségük van a prózai sírfeliratoknak is, melyek a XVI. század elejétől kezdve egyre beszédesebbekké válnak. Büszkén örökítik meg az elhunyt címeit, rangját, tetteit, vagy mély hittel fordulnak a túlvilági élet felé.

Megyericsei humanista kedvteléseivel nem állott elszigetelten a gyulafehérvári udvarban. Egyik kanonoktársa, Tordai Salathiel, aki hozzá hasonlóan szintén tagja volt a budai kancelláriának, nem kevesebb hévvel gyűjtötte az antik feliratokat, még kertjének kapuját is római kövekkel díszítette. Budai Udalrik örkanonok régi aranypénzekkel rakatta ki egyik kelyhét. A költészet iránt is melegen érdeklődött, nagy tisztelője volt Janus Pannoniusnak. A fiatal Wolphard Adorján figyelmét ő hívta fel a nagy költőre. Szeretetreméltó egyéniségével másokra is irányítóig hathatott. A különben epéshangú Pelei Tamás „bonus patronus“-nak és „bonus amicus“-nak nevezi. A klasszikus kultúrának hódolhatott még Barlabássy János kanonok, aki Bolognában folytatta tanulmányait (1508).⁴¹ Bartholomaeus de Modrusia dobokai főesperes pedig mint a székesegyház bőkezű donátora ismeretes.⁴²

Renaissance eszmények hevítették a gyulafehérvári kör legjelentősebb tagját, Lázói János főesperest. Egyénisége azonban sokkal mélyebb volt, műveltsége pedig sokoldalúbb, semhogy néhány általános vonással ki lehetne meríteni. A klasszikus műveltség elemeit valamelyik olasz egyetemen sajátította el. Kitűnően verselt és szónokolt latinul, sőt még az olasz nyelvet is jól bírta. Azonfelül jártas volt a matematika tudományában. Bizonyára képzettsége elismerésül kapta meg fiatalon az erdélyi főesperességet. De a további emelkedés után nem törte magát, a diplomatak és politikusok babérajaira nem vágyott. Mélyen vallásos lelkét teljesen betöltötte a papi hivatás. Lelki megerősödést keresve 1483-ban szentföldi útra indult. Szerencsés körülmények folytán veszélyes és kalandos utazását részletesen ismerjük, szinte lépésről-lépésre követhetjük. 1483 június elsején Velencében szállt hajóra, amely az istriai félszigetet megkerülve a dalmát és görög partok mentén haladt, majd Kréta, Kypros és Rhodos szigetek után Jaffában kötött ki. Jó sorsa baráti kapcsolatba hozta egyik zarándoktársával, Felix Fabri ulmi domonkossal, akinek biztatására hosszabb útra szánta el magát. Nemcsak a szokásos zarándokhelyeket látogatták meg, Jeruzsálemet, Bethlehemet és környékét, hanem a távolabbiakat is, jártak a Holt-tenger partján, elmentek Hebronba, Gázába, majd fárasztó és veszélyes sivatagi utazás után felkeresték a Sínai hegy tövében levő kolostorokat és templomokat. Megmászták a Horeb hegyét, sőt még a szinte járhatatlanul meredek, sziklás, magas Szent Katalin csúcsot is, hogy Szent Katalin sírjánál ájtatoskodhassanak. Újabb sivatagi utazás után a Vörös-tenger mentén áthaladtak Egyiptomba, hosszú időt töltöttek Kairóban, megnézték a piramisokat, hajókáztak a Níluson, Majd elmentek Alexandriába és itt újból velencei hajóra szállva, a szokásos útvonalon (Kypros, Rhodos, Kreta, Korkyra, Raguza, Zara, Pola, Rovigno) keresztül visszatértek Szent Márk városába, ahova 1484 január 9-én érkeztek meg. A nem mindennapi vállalkozást ketten is megörökítették utitársai közül: Felix Fabri ulmi domonkos és Bernhard Breydenbach mainzi kanonok, aki a szintén velük utazó utrechti festővel, Erhard Reeuwich-el még rajzokat is készítettett szép kiadványához. Fabri leírása közvetlenebb, nem a szokásos útikalauz⁴³, száraz leírás, hanem egyéni élményeiket, sokoldalú tapasztalataikat is megörökítette. Sorait olvasva Lázói János vonzó egyénisége is megelevenedik előttünk. Látjuk, amint Kairóban a boldogtalan magyar mamelukoknak nyájas és vidám szavakkal prédikál (*conversatione quoque benignus et jucundus*), megkereszteli gyermekeiket és megvendégeli őket, vagy amikor a Sínai hegy lábánál levő Szent Katalin kolostor látogatásakor zarándoktársai nevében verset rögtönöz a szent tiszteletére. Utitársa, Felix Fabri nem győzi eléggé csodálni vallásosságát, egyéniségének nemességét, tudását, költői és szónoki képességeit. Rögtönzött verseit a legnagyobb gonddal jegyezgeti fel útleírásában, nagy szolgálatot téve a magyar irodalomtörténetnek, mert nélküle Lázói János költői munkásságáról még sejtelmünk sem lenne.

A nagy útról Lázói gazdag tapasztalatokkal tért vissza. Láta Palesztina régi templomait, megismerkedett az egyiptomi, a moszlim meg a klasszikus görög művészet emlékeivel és mélyen bepillantott a keleti népek életébe, politikai viszonyaiba. Világlátottsága, tapasztalatai kedvelté teheték őt az élénk, fogékony szellemű nagy uralkodó, Mátyás király előtt. Kapcsolataikról ugyan csupán annyit tudunk, hogy Mátyás címerrel (228. kép) tüntette ki (1489), Lázói pedig egykori jótevőjének címerpajzsát feltétette gyulafehérvári kápolnájára.

Lázói János azonban — úgy látszik — továbbra is került a nagyvilági, udvari életet, inkább csendes visszavonultságban töltötte napjait Gyulafehérvárt. Később az 1500-as szent év újabb zarándokútra indította, ekkor valószínűleg Rómában is megfordult. Olaszországi utazásai érlelheték meg benne a tervet a Szent Lélek kápolna (az ú. n. Lázói kápolna) felépítésére. A gondolat lassan fejlődött ki benne, először oltárt tervezett, utóbb kápolnává szélesedett alapítása. Egyre díszesebb épület emelésére törekedett. A kortársak magasztalták tevékenységéért és adományaikkal siettek nagy alapítását gyarapítani. Perényi Imre nádor oklevelében külön kiemeli, hogy Lázói mily buzgalommal és örömmel építette a kápolnát, illetve portikust a székesegyház díszére (*quanto studio, quantave animi sui alacritate... reformationem Porticus... ad... decorem ipsius Ecclesiae incubuerit*).

Lázói joggal volt büszke művére (77—99. kép). Az ősi székesegyháznak méltó ékessége lett az új stílus jegyében készült épület (1512), mely képes és írott beszédével szinte önvallomásként hat. Mélyen jellemző Lázói János egyéniségére és egyben örök, művészi emléke a gyulafehérvári humanista körnek. A kápolna díszében a vallásos és világi témák váltakoznak. Kiválasztásuk bizonyára Lázói műve, klasszikus műveltségének és mélységes hitének egyaránt része van benne. A talpazat reliefjein ótestamentumi jelenségek váltakoznak a mitológia alakjaival. Sámson mellett feltűnik Herakles, Szent Sebestyén mellett a lópatájú Kentaur, a főkaput cherubfejek díszítik, a sarokpillérek közé szirének teste fonódik, de a kápolna belsejében, a főhelyen a Madonnát látjuk, az előtte térdelő donátorral. Keresztény eszmények szövődnek össze antik reminiscenciákkal, szinte valami magától értetődő természetességgel, amit csak olaszországi emlékeken tapasztalhatunk (padovai kandeláber stb.). Önkénytelenül Lázói tengeri útjának emlékét idézik fel, amidőn a görög partok mellett elhaladva, utitársával az antik isteneket, történeteket emlegetik, Ovidius költeményeiben gyönyörködnek és közben Lázói latin verseket rögtönöz Barii Szent Miklóshoz vagy a „pater omnipotens“-hoz könyörög kedvező szelekért. A kápolna harmónikus szellemi kettőssége továbbfolytatódik a zengő latin verses feliratokban, Lázói János magaköltötte verseiben. Megéneкли Szent Pált és Szent Pétert, igaz hitet kér az előbbitől, a túlvilági kapuk megnyitását az utóbbitól, de a mennyországot nem Paradi-

csomnak, hanem Olympusnak nevezi. Néhány feliratban jótevőit örökíti meg, egykori püspökét, Geréb Lászlót, rokonát, Sánkfalvi Antalt és kanonoktársát, a „mágnesként mindenkit magához vonzó“ Budai Uldalrikot. Az egykori pompás főpárkányt a humanista püspökök, kanonokok címerével díszítette, ezek között találjuk Bachkay Miklósét, Perényi Ferencet, Barlabássy Jánosét, az egyik csucsi Tomoriét (Zsigmondét vagy Lajosét) Adrianus Wolphardét, sőt még világiakét is, bethleni Bethlen Miklósét és Barlabássy Lénárd alvajdáét. A címersorozat az erdélyi humanista-renaissance kultúra folytonosságának, egyháziakat és világiakat egybekapcsoló szerteágazásának valóságos tükörképe.

Lázói János nagy műve befejezése után ismét visszavonult papi magányába. Majd élete alkonyán, hivatásától vezéreltetve az örök városba költözött és ott a magyarok gyóntatója lett. Itt is fejezte be életét 1523-ban, a Santo Stefano Rotondo magyar pálosai között, akik templomuk szívében gyönyörű sírkövet⁴⁴ állítottak neki (81. kép), melynek felirata a messze földről jöttek nyugvóhelyet adó Rómát, mindenkinek örök hazáját magasztalja. A síremlék ismeretlen olasz szobrásza valami ösztönös megértéssel örökítette meg az elhunyt magyar pap vonásait. Nemesen egyszerű műve valóban a „vir religiosus et doctus“ méltó emléke.

A gyulafehérvári központnak megvolt a hatása kifelé is. Barlabássy Lénárd alvajda, vagy mint Taurinus zengte: „Vice Regulus, inclyta Gentis Gloria Barlabassiacae“, akit rokoni kapcsolatok fűztek Gyulafehérvárhoz, — testvére, János a káptalan tagja volt, — nyilván itt kapta az ösztönzést renaissance építkezéséhez. Héderfáji kúriájának egyik szemöldökköve (106. kép), melyen építkezését megörökítő felirat és címere látható, a ma ismert első példája annak, hogy az új formák a templomokból, várakból eljutottak a vidéki nemesi kúriákig (1508). Barlabássy mecénási hajlamainak szép emléke még 1525-ben kelt végrendelete, melyben vallásos és patriarkális szellemen tesz alapítványokat, adományokat.

A renaissance stílus 1510 táján már erősen hódított a vidéki nemesség körében. Gyerő Tamás renaissance sírkövet (65. kép) csináltatott magának, amiben talán sógornőjének, somkerekai Erdélyi Judithnak, Bethlen Gergely özvegyének példáját követte. A sírkő feliratában ő is szokatlan közvetlenséggel a külvilághoz, az utódokhoz fordul, de nem a hírnév biztosításáért, hanem hogy imájukat kérje. Veres János szintén az új művészetnek hódolt, a farnosi templomra renaissance ajtókat faragtatott és utóbb neki is renaissance síremléket (76. kép) állítottak a túlvilági életről hitet tevő felirattal (1510). A Czakófiak csíkszentléleki oltárán (1510) szintén nyomot hagyott az új stílus (213. kép). A városi polgárok között is találunk renaissance stílusban építetöt, mint Kolozsvárt Bemardus piktort, aki házának kapujára (63. kép) Zápolyai 1514-iki győzelmét magasztaló feliratot vésetett.

Nehezebben hódított az új műveltség a századok között, noha papjaik és polgáraik közül sokan megfordultak Olaszországban, akár mint egyetemi hallgatók, akár mint zarándokok. Mégis ízlésük idegenkedett az új formáktól, csak kevesen közülük, mint a besztercei Georgius Hospitalensis (1508), Johannes de Olczna (Alczina) szebeni plébános (1502/11. — 59. kép) tettek valami csekély engedményt az új stílus javára. A századokat eleinte csak az olasz textilművészet termékei érdekelték, ezeket részben Budán vásárolták, részben olasz kereskedők juttatták el hozzájuk.⁴⁵

Míg Gyulafehérvárt körülbelül 1514-ig jobbra az első nemzedék, Geréb László köre a szellemi irányító, addig a váradi központban ugyanez időtájt új nemzedék tűnik fel, amelyiket nem a stílusváltozás alakított át, hanem már az új stílusban nevelkedett. Ennek az irányynak első képviselője Szatmári György, aki 1501 és 1505 között töltötte be a váradi püspöki széket. Egyházmegyéjét azonban jobbra csak távolról kormányozta, őt lefoglalta a politikai tevékenység, a királyi kancellária vezetése. Erős egyéniségének, nagy kultúrájának hatása mégis megérződik Várad és Erdély művelődésén. A környezetéből meg a királyi kancelláriából kikerülő humanisták sok tekintetben az ő irányát folytatták tovább. Ezek közé tartozott utódja, Thurzó Zsigmond, aki rövid erdélyi püspöksége után 1506-ban került a váradi püspöki székbe. Szatmári közvetlen környezetéhez tartozott, együtt dolgoztak a királyi kancelláriában, együtt lelkesedtek a klasszikus írókért meg a velencei Aldus Manutius remek nyomtatványaiért. Valószínűleg a folytonosan építkező Szatmári — akiről a velencei követ nagy elismeréssel jegyezte meg: „si dilecta molto di fabbricar“, — ösztönözhetette Thurzót az ősi váradi püspöki palota nagyszabású átépítésére. Thurzó azután megtetézte tevékenységét egy renaissance kápolna felépítésével, amiben bizonyára Bakócz Tamás példáját követte. Itt állították fel sírkövét (71. kép), melynek valószínűleg magaköltötte sírversében mint a hely fejedelme és a kápolna építtetője (huius loci princeps authorque sacelli) hívja fel kíméletre az utókorra hamvai iránt.

A budai renaissance-szal állott kapcsolatban utódja, Perényi Ferenc (1514—1526), a nádor Perényi Imre fia, ecsedi Báthory András unokája. Ő már a renaissance-szal együtt nőtt fel, mind apja, mind pedig Péter testvére erősen pártfogolták az új stílust. Az ifjú püspököt a klasszikus tanulmányok vonzották. Bibliofil hajlamok is ébredtek benne. Szép missaléját (240—243. kép) Budán illumináltatta renaissance stílusban. De mielőtt még nagyobb tevékenységet fejthetett volna ki, a mohácsi csatátéren lelte halálát.

Szatmári, Thurzó meg Perényi püspöksége alatt a humanisták sűrűn és gyakran keresték fel Váradot épp úgy, mint Vitéz János idejében. Közülük kiemeljük az erdélyieket, Besztercei Kretschmer Lőrincet, aki Szatmári költségén tanult Bolognában⁴⁶, Oláh Miklóst, Gerendy Miklóst, továbbá Magyi Sebestyén váradi kanonokot, Janus Pannonius műveinek kiadóját és megem-

lítjük még a Bolognában tanuló váradi főesperest, Székesfehérvári Fülöpöt.⁴⁷ A három püspök rokoni kapcsolatait, valamint szerteágazó humanista összeköttetései állandó szellemi érintkezésben tartotta Váradot mind a budai központtal, mind pedig ez olasz humanistákkal. Thurzó Aldus Manutius-szal levelezett, sőt annak velencei házában is megfordult. Aldus mint „humanissimum sane ac doctissimum hominem“ emlékezett meg egykori vendégéről. Antonio Gazio padovai professzor is megtisztelte egyik munkájával, sőt talán járt is Thurzó váradi udvarában. Az ifjú Perényi Celio Calcagninivel levelezett, az ő közvetítésével szeretett volna eljutni Itáliába.

A váradi központtal kapcsolatban álló mecénások tevékenységét szintén erős budai hatás jellemzi. Thelegdi István kincstartó, midőn a mezőtelegdi gótikus templomban, melyet Szent István király tiszteletére építtetett (1507), családjának kriptát alapított, a szép címeres fedőkövet (70. kép) valamelyik budai vagy esztergomi műhelyből hozathatta, amelynek feliratán — egykori diplomáciai küldetésére célozva — büszkén jegyzi meg önmagáról: „externis regibus notus charusque“. Désházy István szintén esztergomi mesterrel, névszerint Joannes Fiorentinus-szal faragtatta a menyő-i templom kapuját (1514. — 100. kép), melyen különös renaissance ötlettől indítva megörökítette édesapjának, Désházy Mihály középszolnoki alispánnak nevét, saját élettörténetét, sőt mi több, sajátmaga arcvonásait is a címer vitézi képmásában (101. kép). A Hunyadi-címeres tövisi templomkaputól idáig fejlődött a donatori öntudat.

A Jagello-királyok sűrű címeradományozásai szintén erősen terjesztették a budai udvar renaissance művészetét. A szebbnél-szebb festett címereslevelek útján szélesebb rétegek ismerkedtek meg a budai miniátor műhely legjava termékeivel. Nemcsak egyháziakhoz (Zeremlyéni Ferenc), főrangúakhoz (Drágffyák) vagy azok familiarisaihoz (martonfalvi Cseh János, Dobai Demeter — 229, 230. kép), falusi nemesekhez (krasznai Pándy Ferenc — 233. kép), meg a királyi hivatalnokokhoz (Vásárhelyi Gergely — 232. kép) jutottak el a budai olasz miniátorok munkái, hanem a gótikus kultúrában elzárkózottan élő szászokhoz is, a brassaiakhoz (Schyrmer János [227. kép], Benkner János, Bryganth György), a szebeniekhez (Armbrust Jakab), a kolozsvári Zalczerekhez (231. kép), a Morgondai-családhoz, sőt még a segesvári csizmadiákhoz is.

A budai renaissancenak és az olasz kultúrának volt a neveltje Várday Ferenc, aki a gyulafehérvári püspöki székhelyben a második nemzedéket képviselte (1514—1524) és az itteni humanista körben nem kisebb szerepet töltött be, mint korábban Geréb László. Az új műveltség régen behatolt családjába, rokona, Várday István kalocsai érsek már a XV. század derekán olasz egyetemeken tanult, másik rokona, Várday Aladár Mátyás király egyik kedves kamarása volt. A fiatal Várday Ferenc természetesen szintén az olasz egye-

temeken folytatta tanulmányait, hosszabb időt töltött Padovában, Bolognában, Rómában. Hazatérése után mint királyi titkár, majd kincstartó és mint váci püspök a magyar renaissance legfontosabb központjait ismerte meg. Új székhelyén szintén erős renaissance hagyományokat talált, melyeket nem késett tovább fejleszteni. Lázói János kápolnája mellett felépíttette a Szent Anna kápolnát (108. kép), olasz mesterrel falfestményeket (187—189. kép) festetett a székesegyházban és ugyanott renaissance kórusfeljárót (109—110. kép) csináltatott. Majd az új stílus jegyében „ad Dei Gloriam“ átépíttette az ősi püspöki palotát, melyben olasz tudóshoz illő művészi fényel és kényelemmel rendezkedett be. Dolgozószobájában nagy szekrényt találunk, 101 kötetből álló tekintélyes könyvtárral, olasz lámpást, bronzkandelábereket meg csengőt, — bizonyára a padovai híres öntőműhelyek kisbronzait, — továbbá képekkel meg címerével ékes kárpitokat, szőnyeget, olasz ötvösmunkákat, antik gemmák lenyomatait, sőt még olasz festményeket is szép számmal. Várday berendezésében már a gyűjtő mecénás szelleme nyilvánul meg. A műtárgyakat önmagukért gyűjti, a szépet önmagáért szereti, esztétikai élvezeteket keres. A festményt nem csupán az Isten háza tartozékának érzi, hanem belevonja mindennapi életébe. Papi felszerelése is dúsgazdag, végrendeletében bőkezűen osztja szét egyházi ruháit, ötvösmunkáit a gyulafehérvári székesegyház és más templomok között. Nem kevésbé pazar és fényűző világi ruhatára, asztali készlete, fegyvergyűjteménye. Kényelemszeretetét bizonyítja, hogy berendezéséhez olasz ágyak, sőt még bőrrel, illetve szövettel borított székek is tartoztak. Ezekről épp oly gonddal végrendelezik, mint az ötvösmunkák végeláthatatlan sorozatáról, melyeket szerteajándékoz a királynak, a királynénak, a nádornak, rokonainak, apródjainak. Pénzhagyományokat is tesz. Bőkezűen gondoskodik a székesegyház továbbépítéséről, szépítéséről, nagy összegeket hagy a torony megújítására, harangra, kanonoki stallumok csináltatására, fejkereklyetartókra. Az idők jele, hogy a vár megerősítésére is jelentős összeget hagyományoz. Oldalakra terjedő, hosszú végrendeletéből egy nagyszabású renaissance mecénás jellemképe rajzolódik ki. Síremlékének szép verses felirata méltán magasztalta benne elsősorban a templomok mecénását.

Várday tanultsága, műveltsége számos humanistát vonzott Gyulafehérvárra, akiket támogatásban részesített, ezek viszont munkáikkal tisztelték meg. Pontificaléjának szép miniaturája (245. kép) mintegy a közte és humanista kanonokjai között fennálló viszonyt jelképezi. Az olasz származású Stephanus Taurinus Stauromachiaját részben Várday udvarában írta és itt ismerkedett meg Erdély római emlékeivel. A gyulafehérvári légkör, meg Várday olasz kultúrájának hatása alatt alakult át és fejlődött ki az enyedi Adrianus Wolphard, aki a bécsi humanizmus köréből került Gyulafehérvárra, de itt Várday felkeltette benne az érdeklődést az olasz műveltség iránt, majd támogatta is őt olaszországi tanulmányában. Így tölthetett Wolphard hosz-

szabb időt Bolognában, ahol az erdélyi meg magyarországi tanulókból külön kis humanista baráti kör alakult ki. Itt találjuk ekkor az erdélyiek közül Wolphard testvérét, Hilariust, Thabiássy Györgyöt, Franciscus Faber Megiensis Transsylvanust, továbbá Andreas Jastrabinus Pannoniust, Istvánffy Pált, Blasius Zacan Segedinus Pannoniust, Johannes Baptista Novosoliensis Pannoniust.⁴⁸

A humanista szellemű kanonokok közé tartozott még az erasmista ózdi főesperes, Pelei Tamás,⁴⁹ továbbá a szintén erasmista Gosztonyi János,⁵⁰ Várday segédpüspöke, majd utódja, kinek mély műveltsége olasz és francia forrásokból táplálkozott. Gosztonyi számos adománnyal örökítette meg rövid erdélyi püspökségét, ezüst- és bronzkandelábereket, miseruhákat, díszes missalét ajándékozott a székesegyháznak, továbbá építkezett a gyulafehérvári váron. Mecénás gondolkodására jellemző, hogy a désieknak azzal a feltétellel adott adókönyvit, hogy a különbözetet templomuk építésére tartoznak fordítani. Valóságos építkezési szenvedély, a renaissance furor aedificandi fűtötte Zeremlyéni Ferenc prépostot, az egykori királyi titkárt, aki még késő öregségében is „sepulchri immemor domos extruit.“

Várday humanista körébe világiak is bekapcsolódtak, mint Tomori Pál, az akkori fogarasi kapitány⁵¹ és különösen Várday rokona és sógora, Drágffy János, aki maga is a renaissance művészettel régóta ismerős családból származott. Apja, Bertalan még Mátyás udvarában szívta magába az új műveltséget, rokonai, az ecsedi Báthoryak pedig a renaissance legbuzgóbb pártfogói közé tartoztak. Drágffy maga kétszer is megfordult Olaszországban, Rómában. Az élesnyelvű velencei követ szokatlan melegséggel nyilatkozik róla: „è uno gran signor ben amato da tutti, e ualente nele arme e assai ben amico nostro.“ Egyéniségének szeretetreméltósága, meleg embersége számos magyar nyelvű⁵² levelében, többszörös végrendeleteiben ritka közvetlenséggel nyilatkozik meg. Alig van mecénás, akinek jellemét jobban ismernők, mint az övét. Nagyon szerette családját, számos végrendeletében mindig nagy melegséggel gondoskodik gyermekeiről és feleségéről, aki neki „nagy yol yamborol zolgalth zeretethwel, mynth wranak hythesenek nagy kedwem zerynth.“ Javából bőkezűen és szeretettel osztogat az egyházaknak, Tisztabereknek „az kalastorom myelthetny“, a szilágycsehi templomnak kehelyre, oltártáblára, a váradi székesegyházban levő oltárának szintén táblacsináltatásra, az erdődi szentegyháznak paptartásra, hogy „az Isteni solgalatok meg ne aloggyanak, mert az En lelkenek wdweossege ezekből Lesen“, és még sok más kisebb-nagyobb templomot támogat adományaival. Külön meghagyja, hogy „az (erdődi) espitalyra nagy gondot viselyetek, az segenyek benne meg ne ehezzenek.“ Vallásos gondolkozásával leányát apácának, idősebbik fiát papnak szánja, hogy „Imagyon ysthenth yrthem es ez nemzetherth.“ Drágffy e szavakat 1524-ben írta, midőn a török ellen indult. Ugyanetájt küldte Budáról sógorának, Várday

püspöknek forró, aggódó hazaszeretettől sugallt sorait: „byzonwal waygon hogy terek czasar reank Jew de hythemre meg hygie kegelmed hogy annira megwakwlthanak hogy semith nem tudnak tenny . . . ky mind az ew dolgath serzy nem gondolya hogy orzaga wessedelembe waygon . . .”⁵³ Drágffyt nem csalták meg sejtelvei, a mohácsi csatamezőn az ország zászlajával a kezében halt hősi halált. Egyéniségének nagy emberi értékei, forró hazaszeretete, egyháztámogató, patriarkális vallásossága, család- és otthon szeretete főúgói mecénáskodásának. Ezek a vonások alapján véve a középkori donátor szelleméből fejlődtek ki és kaptak több öntudatot, határozottságot, aminthogy építkezéseiben a gótikus stílus szépen megfért az új formákkal. A szilágycsehi templom gótikus szentélyébe harmónikusan illeszkedett a renaissance papifülke (117. kép), melynek feliratában, épp úgy mint végrendeletében, a szegények iránti könyörületről szól. És a jövőben, a mohácsi vész utáni évtizedekben és évszázadokban, amikor az öncélú művészi fényűzés lehetetlenné vált, újból ezek az érzelmek, tulajdonságok táplálták a művészetet, amint a középkori kultúrából is sok minden átöröklődött a fejedelemség korszakába. A XVI—XVII. századi főurak irataiban, végrendeleteiben szüntelenül ugyanazok a hangok csendülnek fel, amelyeket Drágffy János ütött meg meleghangú, magyarszavú írásaiban, az erdélyi patriarkális szellemű mecénáskodás első magyarnyelvű dokumentumaiban.

Drágffy tevékenysége tükörképe a nemesi mecénáskodásnak. A kisebbek ugyanezt tették, csak szerényebb méretekben. Veres Antal és Novai Tamás kesziüi birtokosok a helybeli templom szép renaissance kapuját (113—116. kép) faragtatták (1521), melyet klasszikus szóval „postis“-nak neveztek. Kenderijs János velencei bíborruhát ajándékozott (1521) a segesvári domonkosoknak, a kápolnai Bornemissza (?) család az ádámosi templomban renaissance mennyezetet (200—204. kép) festetett (1526), Thorotzkai Sára urának, az egyik Thabiássynak állíttatott sírkövet, Bornemissza György kelyhet csináltatott (1528), Tomori István alvajda az új stílusban vésette pecsétjét (1523 körül). A magyar nemesség szokásaihoz igazodtak az idegenek is. Bogdán moldvai vajda csicsói várára renaissance címerkövet (135. kép) tétetett. Erdélyi benyomásaik hatására a moldvai vajdák később saját földjükön is utat engedtek az új stílusnak.

Az egyre sűrűbbé váló, a legkülönfélébb emlékeken feltűnő, önérzetes hangú feliratok révén újabb donátortípusokról is értesülünk. Feltűnik mint mecénás a városi vezetőség, amelyik közjavakból közcélokra építkezik, de szellemi szerzősége révén igényt tart nevének megörökítésére, amint Serényi Miklós dési bíró tette a helybeli templomerőd bástyáján (1522). De találunk a mecénások között egyszerű hivatalnokokat, deákokat, mint Makray Márton (1522) és Georgius Litteratus (Vízaknai Gergely) vízaknai számtartókat, akik freskókat (190. kép) festettek a vízaknai templomba, sőt még falusiakat

is, Georgius Wossari (Vásári?) egyházfit, aki a magyargyerőmonostori egyháznak sekrestyeajtót faragtatott. Jellemző a renaissance gondolkodásra, hogy a kisebb mecénások ugyanolyan öntudattal igyekeztek megörökíteni nevüket, mint a főrangúak.

A mecénási önérzet még a korábban a névtelenség homályába burkolózó szerzetesekből is előtör. Bethleni Benedek besztercei domonkos roppant öntudattal örökítette meg nevét gyönyörű faragott stallumán (1516. — 254. kép), mely eredetileg a besztercei domonkos templom számára készülhetett. Valószínű azonban, hogy Benedek frater a nemesség köréből, a bethleni Bethlen családból származott, melynek régóta erős kapcsolatai voltak a renaissance kultúrával. A stallum költséges, művészi pompája nemesi donációra vall, amint maga a besztercei domonkos templom is magyar nemesi alapítás volt, amely állandóan élvezte a környékbeli nemesség támogatását.⁵⁴

Ugyanebben az időben a kolozsvári domonkos kolostor élén olasz prior állott, Lucas Italicus, aki olaszországi útjairól a renaissance művészet számos termékét hozhatta magával és ajándékozhatta a kolostornak, amint már korábban hasonlóképpen cselekedett Valentinus provincialis és egy olasz úr⁵⁵ (dominus Italicus).

A XVI. század második—harmadik évtizedében a szászok tartózkodása is lassan felenged, bár ízlésük még erősen ingadozik a két stílus között. Johannes berethalmi plébános (1515. — 252. kép) és Lazarus nagykapusi pap (1519) renaissance ajtókat csináltatnak, a prázsmári Hedschen meg renaissance kelyhet (1529), de a segesvári Stephanus Kalmusnak még 1528-ban is gótikus sírkövet állítanak. Az új stílust iparkodik Szebenben (111. kép) meghonosítani Johannes Lulay, Anna királyné udvari embere († 1521). Utóbb sírkövét (112. kép) is budai vagy esztergomi műhelyben faragtatják renaissance stílusban. Más úton járt a bécsi műveltségű Johannes Clyn kolozsvári plébános. Templomába Daucher műhelyéből hozatott pompás ajtót (128. kép), melynek lunettájába nem csekély önérzettel saját arcképét is feltétette (1528), de nem a címerképbe rejtve, mint annakidején Désházy István, hanem kiemelkedő, nagyméretű, az emléken uralkodó mellkép formájában.

A mohácsi vész a mecénások folytonosságán nem ütött csorbát. Maga az új király, Zápolyai János, korábban hosszú ideig az erdélyi vajda tisztét viselte. Jó barátság fűzte a gyulafehérvári körhöz, főként Várday Ferenc püspökhöz. A renaissance művészetet már mint gyermek megismerte, hiszen apja, Zápolyai István nádor is az új stílus pártfogói közé tartozott. A Mátyás szellemét lehelő Budavára, melynek utóbb királyi ura lett, szintén erősen befolyásolta. Rövid és viharos uralkodása alatt (1526—1540) nem mindennapi művészi érdeklődésének többször jelét adta. Címeresleveleit kitűnő olasz miniátorral festette ki. Pordenone-nak magyar nemességet adományozott (1535), hogy — mint írja — másokat is e művészet művelésére buzdít-

son. Értékelni tudta tehát mind a művészi tehetséget, mind a művészi munkát. A művészen nem mesterembert látott, hanem olyan valakit, aki képességeivel mások fölé emelkedik. A renaissance építészeti tanítások, elméletek is felkeltették érdeklődését. Mátyás király Leon Battista Alberti-kódexe (247. kép) utóbb az ő birtokába került. Építészenek pedig megnyerte a kiváló Domenico da Bologna-t, akivel Erdélyben is dolgoztatott. A gyűjtőszennvedély is felébredt benne. Kincstárában nemcsak a szokásos ötvösmunkákat találjuk, hanem régiségeket, antik pénzeket, drága olasz fegyvereket és Mátyás aranyszövésű kárpitját. A zenét is kedvelte, udvarában olasz muzsikust tartott, Mathias Marilianust. A tudomány iránt sem volt érzéketlen, olvasta Erasmust, Honterus jogi kiadványát meleg érdeklődéssel fogadta.

Udvarában számos olaszt és dalmatát találunk, akiket szívesen használt fel diplomáciai küldetésekre, mint a firenzei Giovanni Marsupino kapornaki apátot, Francesco Marsupino-t, a reggioi Giovanni Bonzagno váradi prépostot, aki a csanádi püspökségbe emelkedett,⁵⁶ a firenzei Andrea Corsinit, a traui Statileo-t, a sebenicói Verancsicsot. Ezek többé vagy kevésbé mind erősítették az olasz áramlatot,⁵⁷ úgyszintén az udvarában megforduló olasz követek, a pápa megbízottai. Pordenone-ra például az egyik pápai követ, Girolamo Rorario hívta fel János király figyelmét. Sőt a kalandor Grittinek, az egykori ékszerkereskedőnek bevonulása is a velencei művészet pompás keretei között folyt le,⁵⁸ ami szintén nem maradhatott hatás nélkül, ékszer- és szövetajándékozásai pedig még kevésbé.

János király híveként került a gyulafehérvári püspöki székbe a traui Statileo János (1528—1542). Olaszos, velencei műveltsége a renaissance terjedését csak megerősíthette. A gyalui várban ő folytatta tovább Geréb László püspök renaissance építkezéseit. Statileo erdélyi környezetében találjuk unokaöccsét, Verancsics Antalt, akit ő neveltetett, majd gyulafehérvári prépostnak tett meg (1535—1544).⁵⁹ Verancsics nagyműveltségű, világlátott ember volt,⁶⁰ aki sok megértéssel figyelte a magyar, illetve az erdélyi viszonyokat. A magyar kúriaépítkezésnek és ezzel együtt a kuriális életmódnak ő volt az első megfigyelője és méltatója.⁶¹

Az erdélyi származású humanisták közül azonban többen a politikai viaszályok következtében elszakadtak szülőföldjüktől, így a Ferdinándpárti Gerendy Miklós,⁶² Statileo ellenpüspöke (1528—1540). Messze került Erdélytől Oláh Miklós, a művészetszerető humanista⁶³ is, aki Mária királynét követte Brüsszelbe. Onnan írta 1535-ben Gerendy Miklósnak a busongó sorokat: „Non possum litteris explicare, quantum et ego tecum una doleam patriae nostrae ruinam“.⁶⁴

Erdélyben a helyi humanista irányt Adrianus Wolphard, Várday Ferenc egykori pártfogoltja folytatta tovább. Említettük már, hogy Várday biztatására tanult a bolognai egyetemen, így telítődött eredetileg bécsi kultúrája olasz

elemekkel. A nagy változás különösen szembeszökő mecénáskodásában. Kolozsvárt a legtisztább olasz renaissance stílusban építette fel (1534—41) házát (149—150, 151, 153, 168. kép), amiben kétségtelenül gyulafehérvári példákat követett, amint Janus Pannonius-kultusza is gyulafehérvári kano-noktársainak, Megyericseinek, meg különösen Budai Udalriknak és Pelei Tamásnak a hatására fejlődött ki. A gyulafehérvári kör szokásait követte az antik emlékek gyűjtésében. Büszkén emlegetett enyedi múzeumában a Janus-kéziratok mellett bizonyára helyet kaptak az Erdélyben bőségesen található római régiségek is.

Wolphard kolozsvári házának ablakaira, ajtójára intésül és buzdításul vallásos feliratokat, erkölcsi jelmondatokat vésetett. Ez a szokás, mint általában a feliratok kedvelése, a renaissance korban tünt fel nálunk, legelőször talán a budai házakon,⁶⁵ majd az esztergomi érseki palotában.⁶⁶ Korán jelentkezett Kolozsvárt, a plébániaház ajtaján (1477), bár félig-meddig még középkori szellemben. Nagy kultuszt üztek a feliratokból Gyulafehérvárt is. Wolphard már egy begyökeresedett szokást vett át, példáját azután sokan követték Kolozsvárt. Alig van renaissance ajtó- vagy ablakmaradvány, amelyen ne volna valamilyen felirat (v. ö. 169. kép).

A gyulafehérvári püspöki udvar kultúráján nevelkedett Bagdi György. Már apja várnagya volt a püspöki várnak és zarándokként Rómában is megfordult. Őmaga szolgálta Geréb Lászlót és Várday Ferencet, utóbb jó barátság fűzte Verancsics-hoz. Balázsfalvi kastélyát bizonyára gyulafehérvári minták nyomán építtette és „hittel befejezte“ 1535-ben, „a nagy ínség idején“, mint a feliraton feljegyeztette.

Kanonok rokonsága útján szintén Gyulafehérvárhoz kapcsolódhatott csúcsi Tomori Miklós, akit azonban Budán is erős renaissance hatások értek. A kövesdi templomot valóban kifinomult ízléssel látta el szép renaissance faragványokkal (1535—37). A címerével ékes kapu meg szentségtartó fülke (155—160. kép) méltó módon örökítik meg emlékét, épp úgy mint Verancsicsnek róla írt, rövid és velős jellemzése: „homo singulari studio in patriam, ingenio promptus, lingua tamen mordax, sed prudens“.

Kendi Ferenc alvajda apja, Kendi Antal, Mátyás egykori velencei követe révén került kapcsolatba az új műveltséggel. Midőn 1537-ben marosvécsi várán építkezett, Cicero-idézetet vésetett a főkapura (162. kép) és renaissance ablakokat (161—163. kép) faragtatott. Feleségének Bánffy Magdolnának († 1538) is renaissance síremléket állíttatott Vasasszentivánban, de erre — éppen úgy, mint korábban Gyerő Tamás, meg Veres János családja — a feltámadást hirdető, mélyen vallásos sorokat íratott. Budán ismerkedett meg a renaissance művészettel Majlád István, II. Lajos egykori sáfára, hogy azonban fogarasi építkezéseiben (1538) tett-e engedményeket az új stílus javára, nem tudjuk. Családi hagyományokat folytatott tovább Mikola László, a sza-

mosfalvi templom szentélyének (144. kép) újjáépíttetője (1530), úgyszintén Drágffy Gáspár, aki apja nyomdokait követve, buzgón pártfogolta a magyar nyelvet, még ágyújára is magyar feliratot vésetett (1540). Somlyói Báthory István erdélyi vajdát pedig származása, rokonsága a Thelegdi meg a Várdai családdal, egyaránt bekapcsolták az új áramlatba. Szilágysomlyói templomát, melyet az építési emlékfeliraton (1532) — épp úgy, mint Mikola László a szamosfalvit, — büszkén „opus“-nek nevezett, apósának Thelegdi Istvánnak példájára díszíthette vörösmárványból készült faragványokkal (146—148. kép).

A renaissance stílus természetesen nem állt meg a főrangúak építkezéseinél, mecénáskodásánál. A donátorok között találunk köznemeseket, mint a templomépítő sepsiszentgyörgyi Daczó Pált (1547) és a Tötöri családot (133—134. kép), falusi papokat, mint a csíkkarcfalvi származású Tomas presbitert, a helybeli templom szép kelyhének (267. kép) donatorát (1540). A névtelen falusi emlékek hosszú sora azt bizonyítja, hogy jóval többen voltak, mint ahányat ma névszerint ki tudunk mutatni.⁶⁷

Az 1540-es években a renaissance művészet a legkülönfélébb társadalmi rétegekből származó donátorokra támaszkodott és éppen ezért nem hervadt el gyorsan múló stílusdivatként, hanem mélyen begyökeresedett Erdély kultúrájába.

¹ Az újabb művészettörténetírás még olyan helyeken is számon tartja a mecénás fontos szerepét, ahol a művészi fejlődést a nagy művészek népes és kiváló csapata irányította, mint például Firenzében (v. ö. *Wackernagel, M.*: Der Lebensraum des Künstlers in der florentinischen Renaissance. Leipzig, 1938. S. 213.)

² *Temesváry J.*: Erdély középkori püspökei. Cluj-Kolozsvár, 1922. 73. l.

³ *Werner, C.—Zimmermann, Fr.*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. Hermannstadt, 1892. S. 142.

⁴ *Bunyitay V.*: A váradi püspökség története. II. Nagyvárad, 1883. 353. l.

⁵ *Szádeczky L.*: Az Apafiak sírboltja és hamvai. Századok. 1909. 185—187. l.; Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Hgg. von V. Roth. Berlin—Hermannstadt/Sibiu, 1934. S. 118—120.

⁶ *Beke A.*: Római emlékek a magyar egyház XV. századi történetéből. Tört. Tár. 1900. 3. l.; *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei I. Budapest, 1931. 133. l. 526. sz.

⁷ *Tört. Tár.* 1900. 3. l.; *Lukcsics* id. mű. 199. l. 971. sz.

⁸ Lépes György 1431-ben két oltárt alapított a gyulafehérvári székesegyházban, az egyiket Szent Mihály, a másikat Szent Borbála tiszteletére. (*Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. II. Budapest, 1938. 44. l. 21. sz.)

⁸ *Iványi, B.*: Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und in der Moldau. Siebenbürgische Vierteljahrsschrift. 1939. S. 40.

¹⁰ Hunyadi 1450-ben családjával együtt a váradi székesegyházban ájtatoskodott és ott pápai engedéllyel ugyanolyan búcsúkat nyert, mintha a római bazilikákat látogatta volna meg. (*Tört. Tár.* 1900. 5. l.)

¹¹ Szilágyi Erzsébet Vajdahunyadon kolostort alapított. 1463-ban az építkezések folytatására egyik megbízottját küldte le. (Orsz. Levéltár. Dl. 15830.) Egyéb, Erdélyen kívüli alapításairól, adományozásairól is több adat maradt fenn.

¹² 1461-ben felépítteti a vingárdi gótikus templomot, melynek nyugati főkapuja fölé — Hunyadi János példájára — feltétette címerét a következő felirattal: „Hoc opus fecit fieri Magnificus Johannes Gereb de Vingart Anno D.M.CCCC.L.X.I.“ (*Halaváts Gy.*: Utijegyzetek Kelnek, Vingárd, Szászorbó környékéről. Arch. Ért. 1907. 209—210. l.)

¹³ Szilágyi Zsófia a gyulafehérvári székesegyháznak aranszövésű zöld pluvialét ajándékozott. (*Magyar Sion*. 1867. 197. l.)

¹⁴ A vulgáris nyelv írásbeli használata ebben az időben már a városi magyar polgárság körében is elterjedt. Az 1482-ben elhunyt Zakmáry Fazakas Jakabnak magyar feliratos sírkövet állítottak Kolozsvárt, — feltéve, ha Nagyajtai Kovács István helyesen olvasta le az évszámot).

¹⁵ *Tört. Tár.* 1893. 93. l. 735. sz.; *Veress E.*: A páduai egyetem magyar tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest, 1915. 18. l.; *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Budapest, 1941. 430—431. l.

¹⁶ *Fraknoi V.*: Várad Péter kalocsai érsek élete. Budapest, 1884. 5, 8. l.; *Tört. Tár.* 1900. 10. l.

¹⁷ Az olasz egyetemeken (Bologna, Ferrara, Firenze, Padova, Perugia, Siena) 1450 és 1500 között tanuló erdélyiekre vonatkozólag v. ö. *Veress*: A páduai egyetem magyar tanulói. 12, 14—22. l.; *Veress*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 56, 58—60, 62—63, 360, 376, 377, 328, 164, 166, 168, 170, 172, 173, 310—313, 332, 333. l.

¹⁸ *Veress*: A páduai egyetem magyar tanulói. 14. l.

¹⁹ *Veress*: A páduai egyetem magyar tanulói. 13—14. l.; *Bunyitay V.*: A várad püspökség története. II. Nagyvárad, 1883. 150. l.

²⁰ *Veress*: A páduai egyetem magyar tanulói. 24. l.

²¹ *Veress*: A páduai egyetem magyar tanulói. 16, 17, 19, 22. l.; *Tört. Tár.* 1900. 14. l.

²² *Veress*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 376, 382, 383. l.

²³ *Bunyitay V.*: A várad püspökség története. II. Nagyvárad, 1883. 163. l.; *Veress*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 167, 258. l.

²⁴ A várad származású ágostonrendi szerzetes, Joannes de Varadino Firenzében folytatott görög és latin tanulmányokat. Barátságot kötött Marsilio Ficino-val (*Veress*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 322—323. l.)

²⁵ A bulcsi kolostor (Krassó-Szörény vármegye) Erdéllyel szomszédos, de a csanádi egyházmegyéhez tartozott Ennek egyik püspöke, Csáky Miklós (1500—1514) 1498/99-ben Padovában tanult (*Veress*: A páduai egyetem magyar tanulói. 20—21. l.)

²⁶ *Dipl. Emlékek* Mátyás király korából. II. Budapest, 1877. 329—330. l.

²⁷ Dengelegi Pongrácz Jánosné a kolozsvári domonkos templom mellett felépíttette a Szent Antal kápolnát, ide oltárképet) csináltatott, miseruhákat ajándékozott és kazulakeresztet hímeztetett (*Magyar Sion*. 1866. 573, 579, 589. l.; *Batthyáneum*. II. 1913. 149. l.)

²⁸ *Oklevéltár* a Tomaj nemzetségben losonczy Bánffy család történetéhez. II. Budapest, 1928. 233—234. l.

²⁹ V. ö. gr. *Lázár M.*: Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Századok. 1880. 809—819. l.

³⁰ *Janits L.*: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése. 1526-ig. Budapest 1940. 108. l.

³¹ *Pesty Fr.*: Temes vármegye főispánjai. M. Tört. Tár. 1863. 212—219. l.

³² Horogszegi Szilágyi Jusztina, Osvát leánya, először szentmiklósi Pongrácz László, azután Suky Pál, majd somkerei Erdélyi János felesége lett. (V. ö. *Tört. Tár.* 1897. 738. l. 313. sz.; *Tört. Tár.* 1907. 97-98. l.; *Teleki Oklevéltár*. II. Budapest, 1895. 216, 219, 323, 552. l.)

³³ Somkerei Erdélyi János a kolozsvári domonkosok temploma mellett felépíttette a

„capella Rosarii“-t, ide szárnyasoltárt csináltatott, azonkívül egyházi ruhákat ajándékozott, meg gyöngyöket kazulakereszt hímzésére. (*Magyar Sion*. 1866. 575, 580, 582—583. l.) A kápolna építésében donátortársa volt Mikola Ferenc (*Jakab E.*: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. I. Buda, 1870. 354—357. l.)

A kolozsvári domonkos kolostort adományokkal támogattak id. Vízaknai Miklós 1464-ben (*Magyar Sion*. 1866. 568. l.), dengelegi Pongráczy János özvegye, Erzsébet 1479-ben (u. o. 571, 573. l.), somkerei Erdélyi János és felesége, Jusztina, továbbá somkerei Erdélyi Márton meg Tamás 1491-ben (u. o. 573. l.), somkerei Erdélyi János 1507-ben (u. o. 575. l.), szentgotthárdi Was János 1477-ben (u. o. 577. l.), Suki István 1474-ben (u. o. 577. l.), Papfalvi László 1492-ben, Thury Benedek 1501-ben, Dezső Antal 1524-ben (*Sieb. Vierteljahrsschrift*. 1939. S. 253, 255.)

³⁴ V. ö. *Iványi, B.*: Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und in der Moldau. *Sieb. Vierteljahrsschrift*. 1939. S. 33, 34, 35, 43—44, 45—46, 47.; *Veress*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 58, 59, 91, 328, 236—237, 166, 310—314, 332—333 l.

³⁵ *Fraknoi V.—Ábel J.*: Két magyarországi egyházi író a XV. századból. — Irodalomtörténeti Emlékek. I. Budapest, 1886.; *Iványi B.*: A Szent Domonkosrend római központi levéltára. Levéltári Közlemények. 1929. 21, 25. l.; *Banfi, Fl.*: Per la biografia di Fra Niccolo de Mirabili O. P. Memorie Dominicane. 1938. p. 3—12.; *Veress*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 329. l.

³⁶ (*Bunyitay V.*): Liber Confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. Monumenta Vaticana Hungariae. Ser. I. Tom. V. Budapest, 1889.

Az erdélyiek névsorát külön összeállították: *Teutsch, G. D.*: Siebenbürger Mitglieder der Bruderschaft des Hospitals zum heil. Geist in Rom. 1478—1520. Korrespondenzblatt des Vereines für sieb. Landeskunde. 1890. S. 77—96.; *Király P.*: A Santo Spirito kórház és tagjai. A Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulat Évkönyve. VII. Kolozsvár, 1893. 41—50. l. — Azonkívül még nagyon sokan zárandokoltak Rómába Váradról, kanonokok és polgárok (v. ö. *Mon. Vat. Hung.* Ser. I. Tom. V. Budapest, 1889. p. 167. Index) és a váradi egyházmegyéből. De ezek névsora nincs külön kiadva. — Az aradmegyei zárandokok névsorát *Márki S.*: Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. I. Arad, 1892. 473. l.

³⁷ *Mon. Var. Hung.* Ser. I. Tom. V. p. 56, 63, 95, 126, 129.

³⁸ Velence, Bibl. Marciana. Cod. 165. fol. 67.^v A kézirat többféle szöveget tartalmaz, (Regula beati patris Benedicti, Parvae homiliae, Evangelii d. Joannis capita, Calendarium, Formula confessionis monachorum S. Romualdi). A levélkeretes címlap (fol. l.) inicialéjában csinos miniatura: fehér ruhás szerzetes Szent Romualdtól átveszi Szent Benedek reguláit.

³⁹ *Joppi, V.*: Contributo quarto ed ultimo alla storia dell'arte nel Friuli ed alla vita dei pittori, scultori, intagliatori, architetti ed orefici friulani dal XIV. al XVIII. sec. Monumenti Storici pubblicati dalla R. Dep. Veneta di Storia Patria. Ser. IV. Miscellanea. Appendice al Vol. XII. Venezia, 1894. p. 13, 15, 66, 93.; *Balogh J.*: Nanni Unghero. Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. IV. Budapest, 1927. 93. l.

⁴⁰ Thomas Septem Castrensis de Villa Hermani 1472/81-ben Mantovában dolgozott, Andreas Corvus burciensis de Corona, (1476—1484) és Martinus burciensis de Czeidino (1484) pedig Velencében (*gr. Kemény J.*: Tört. és irodalmi kalászatok. Pest, 1861. 19, 20. l.; *Fulin*: Documenti per servire alla Storia della tipografia veneziana. Archivio Veneto. Tom. XXIII. p. 84.; *Tesster, A.*: Stampatori in Venezia nel sec. XV. Arch. Veneto. 1887. Vol. XXXIV. p. 196.; *Haebler, K.*: Die deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts im Auslande. München, 1924. S. 110, 111, 133, 147, 296.) Az erdélyiek között szokás említeni Bernardius de Dacia-t (1478) is. Nem valószínű azonban, hogy erdélyi lenne, mert a XV. századi olasz nyelvhasználatban Dániát nevezték Dáciának.

⁴¹ V. ö. *Szeredai, A.*: Notitia Veteris et Novi Capituli Ecclesiae Albensis Transilvaniae. Albae-Carolinae, 1791. p. 126.

⁴² V. ö. *Magyar Sion*. 1867. 187, 190, 195, 196, 197, 198. l.

⁴³ Szentföldi útleírást írtak a magyarok is, így Gábor nevű ferences, aki 1514—1517 között hosszabb időt töltött Jeruzsálemben. V. ö. *Hatala P.*: Pécsvárad Gábor szent ferenc-rendű szerzetes utazása a Szentföldön 1514-ben. *Magyar Sion*. 1866. 183. l.)

⁴⁴ Az ismeretlen mester egy régóta használatos sírkőtípust követett, — melyet többek között Johannes Scades († 1452) síremlékén (S. Maria del Popolo) is láthatunk, — de cinquecento szellemű átdolgozásban.

⁴⁵ Olaszok 1500 és 1509 között gyakran megfordultak Szebenben. Ezek valószínűleg többnyire kereskedők voltak. (V. ö. *Rechnungen* aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt, Hermannstadt, 1880. S. 287, 470, 471, 478, 520.) Brassóban 1521-ben találunk egy olaszt, Vincentius Italust (*Quellen* zur Geschichte der Stadt Kronstadt. I. Kronstadt, 1886. S. 367, 368.)

⁴⁶ V. ö. *Tóth—Szabó P.*: Szatmári György prímás. Budapest, 1906. 289. l.

⁴⁷ *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Budapest, 1941. 79. l.

⁴⁸ Az olasz egyetemeken 1500—1540 között tanuló erdélyiekre vonatkozólag v. ö. *Veress E.*: A páduai egyetem magyar tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest, 1915. 26. l.; *Veress*; Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 65, 71, 75, 80, 81, 84, 86, 91, 386. l. — Az aradmegyei, illetőleg csanádi egyházmegyéből származó, a XV—XVI. században Olaszországban tanuló magyarokra nézve v. ö. *Márki S.*: Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. I. Arad, 1892. 463. l., továbbá *Veress Endre* fentidézett köteteit

⁴⁹ *Kelényi B. O.*: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához. Fővárosi Könyvtár Évkönyve. IX. Budapest, 1939. 43—139. l.

⁵⁰ Nagybátyja volt Gosztonyi András esztergomi prépost († 1499), akinek szép renaissance sírkövet állítottak az esztergomi Szent István protomartyr templomban.

⁵¹ Neve szerepel Stephanus Taurinus Stauromachiájában (*Engel, J. Chr. von*: Monumenta Ungrica Viennae, 1809. p. 180.) Tomori Pál ötvösmunkáiról, szőnyegeiről, stb. érdekesen tájékoztat az 1520-ban kelt jegyzék, mely Ladányi Miklósnál hagyott ingóságait sorolja fel (br. Radvánszky B.: Magyar családélet és háztartás a XVII. és XVIII. században. II. Budapest, 1879. 3. l.)

⁵² A vulgáris nyelv használata az erdélyi magyarság körében igen gyorsan terjedt V. ö. *Istváni G.*: A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása. Budapest, 1934. 9, 14, 17, 19—20, 27, 32—33, 34, 36, 41—43, 44, 52—54, 70, 83, 90, 95. sz.

Megemlítendő, hogy Gerlistyei Jakab és macskási Tárnok Péter Szörényi bánok 1504-ben magyar feliratos pecsétet használtak (*Lugossy J.*: Két magyar körirata pecsét az 1500. évből M. Tört. Tár. 1855. 184. l.)

⁵³ *Magyar Nyelv*. 1929. 67. l.

⁵⁴ A beszercei domonkos kolostor magyar jötevői: harinai Farkas Tamás, a kolostor alapítója (feljegyzés 1754-ből, amely azonban az alapítás idejéről nem szól. — v. ö. *Iványi, B.*: Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und in der Moldau. Sieb. Vierteljahrschrift. 1939. S. 40.), harinai Farkas Tamás 1485-ben és 1492-ben (*Tört. Tár.* 1893. 93—94 l. 736. sz.; *Berger, A.*: Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive. Programm des ev. Obergymnasium in Bistritz. Bistritz, 1894. Nr. 363.), harinai Farkas Miklós 1492-ben (*Tört. Tár.* 1897. 510. l. 275. sz.), Mara Albert (*Tört. Tár.* 1893. 104. l. 782. sz.), Szobi Mihály 1504-ben (*Berger* op. cit. Nr. 434.), somkereki Erdélyi Márton 1509-ben (*Berger* op. cit. Nr. 514.), harinai Farkas János özvegye 1512-ben (*Berger* op. cit. Nr. 552.)

⁵⁵ A kolozsvári domonkosok közül többen tanultak olasz egyetemeken, mint például

Adam de Colusvar és Jacobus de Colusvar 1481-ben Firenzében (Veress: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 328. l.)

⁵⁶ 1498—1524 körül egri vikárius (Tört. Tár. 1905. 314. l.; Egyháztört. Emlékek a hitújítás korából. I. Budapest, 1902. 90, 155. l.), 1527/29-ben váradi prépost (Óváry L.: A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának oklevélmásolatai. II. Budapest, 1894. 35. sz.; Bunyitay V.: A váradi püspökség története. II. Nagyvárad, 1883. 54. l.). 1539-ben elhunyt csanádi püspöknek nevezik (Egyháztört. Emlékek a hitújítás korából. III. Budapest, 1906. 373. l.) Velencei követségére vonatkozólag v. ö. Veress: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók. 420—421. l.

⁵⁷ A brassói számadáskönyvekben is maradt nyom az olaszok erdélyi tartózkodásáról, sőt ezek Havasalföldre is eljutottak (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. II. Kronstadt, 1889. S. 416. 417, 574.)

⁵⁸ Gritti életmódjára vonatkozólag v. ö. Francesco della Valle és fra Agostino Museo Tarvisino leírásait (M. Tört. Tár. 1857. 19, 27, 33, 38, 65, 66, 70. l.), továbbá Révész F.: ti Lajos szereplése Magyarországon. Erdélyi Múzeum. 1890. 139—142, 241—242, 256. l.; Kretschmayr H.: Gritti Lajos. Budapest, 1901. 52—53, 71, 122, 131, 137. l.

⁵⁹ Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transilvanensis ad annum 1848. Claudiopoli, 1848. p. XLVII.

⁶⁰ Diplomáciai utakat) tett Lengyelországban, Velencében, Rómában, Párisban, Westminsterben, Bécsben (Szinyei J.: Magyar írók élete és munkái. XIV. Budapest, 1914. 1075. hasáb).

Itt említjük meg, hogy János király a gyulafehérvári káptalan egy másik tagját, Marcus Antonius kanonokot is felhasználta diplomáciai utakra. 1538-ban Rómába küldte. (Egyháztört. Emlékek a hitújítás korából. III. Budapest, 1906. 285. l.)

⁶¹ Mon. Hung. Hist. II. oszt II. köt. Pest, 1857. 148. l.

⁶² Horváth J.: Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1935. 199. 207, 247. l.

⁶³ Műkincseire vonatkozólag v. ö. Dankó J.: Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. Esztergom, 1880. 150, 152, 153, 154, 155, 156, 160, 161, 162. hasáb.

⁶⁴ Egyháztört. Emlékek a magyarországi hitújítás korából. III. Budapest, 1906. 2. l.

⁶⁵ Stephan Gerlach's des Aeltern Tage-Buch. Herfür gegeben durch seinen Enckel Samuelem Gerlachium. Franckfurth am Mayn, 1674. S. 11.

⁶⁶ Balogh J.: A későgótikus és a renaissance-kor művészete. — Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky, S. II. Budapest, 1939. 573—574. l.

A budai királyi palotában Mátyás királyt magasztaló feliratok díszítették a kapukat és az ajtókat

⁶⁷ Megemlítjük még György kolozsvári magyar kőfaragó özvegyét, Magdolnát, bár — emlékek híján — nem tudjuk megállapítani, hogy vajjon művészetpártolása renaissance irányú volt-e. Csupán 1531-ben kelt végrendelete maradt fenn, mely egyike a legérdekesebb mecénási dokumentumoknak (Jakab E.: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. I. Buda, 1870. 372—375. l.). Ebben gondoskodik a Farkas-utcai minorita templom kápolnájáról, melyet ő maga építtetett a terciáriusoknak és utóbb itt őrizték a Szentséget (v. ö. Egyháztört. Emlékek a hitújítás korából. II. Budapest, 1904. 473. l.). Ötvösmunkákat, szőnyegetek ajándékoz, pénzt hagy miseruhákra, antependiumra, aranykeresztre, a Szent Mihály templomban a Mindenszentek oltárának megaranyozására, a domonkos templom egyik oltárainak kijavítására, számos kegyes adományt juttat a kolozsvári Szent Lélek ispotálynak, a Szent Egyed kolostor apácáinak és több erdélyi meg magyarországi kolostornak. A végrendeletben megnyilvánuló vallásos szellem és áldozatkészség nemcsak a multban volt, hanem a következő korszakban is egyik főrugója lesz a mecénáskodásnak az erdélyi társadalom minden rétegében.